

ning minu meelest ainult seminari käigus kellegi poole pöördumisel) – Professor, Akadeemik (Marek Tamm, kellest saigi hiljem akadeemik), Meediahai (Kiur Aarma, kes tegi tollaegses Tartu Q-raadios muusika-saateid). Samas oli sõnastamata ootus, et seminaris osaleja on (läheldes oma huvist teema vastu) teinud oluliselt rohkem, kui lihtsalt igaks korraks lugenud läbi kohustusliku teksti. Kord, kui teemaks oli Ortega y Gasseti “Akadeemias” ilmunud tekst, küsis Černov Ortega tausta kohta ning oli üsna pettunud, kui kaks-kolm tudengit, kes olid keskkoolis õppinud prantsuse keelt (Černovi järgi “romaani filoloogid”) ei osanud midagi eriti põhjalikku öelda.

Semiootika osakonna ja õppekava ülesehitamine on hämmastav saavutus. Lisaks kohalikele korüfeedele (Mihhail Lotman, Kalevi Kull, Peeter Torop, Marina Grišakova) oli hulk külalisesinejaid (meenuvad Tom Sebeok ja John Deely) ning lisaks neid, kes kogusid kuulsust alles järgmisel sajandil (Valdur Mikita kursus pealkirjaga “Heuristika semiootika”). Semiootika tunniplaanis oli alguses palju aineid teistelt erialadelt – Uus ja Vana Testament, natuke keeleteadust ja filosoofiat; kõik, mis kuidagi asjasse puutus. Olid ka mõned ebaõnnestunud valikud (meenuvad Julio Serna loengud Mehhiko nõidadest), kuid ka see kuulub akadeemilise vabaduse juurde.

Olen (arvatavasti koos sadade teiste 1990ndatel semiootikat õppinute ja nuusutanutega) professor Černovile tänulik, et ta oskas sellise vastu-voolu sõudva koosluse organiseerida. Paljud Černovi algatused jäid pooleli (sh 1970ndatel ilmunud programmilised artiklid käitumise, normide ja keeldude semiootikast, mille edasiarendusest oleks võinud tekkida uus uurimissuund), kuid eelmises lauses viidatud kooslus kasvatab üha uusi õisi.

Igor Černovi mälestuseks

Marek Tamm

Ma läksin küll Tartu Ülikooli õppima ajalugu, ent olin algusest peale täis otsustavust, et võimalikult suures mahus läbida rõõpselt semiootikaõpe, mis avati esimest korda samal, 1993. aastal, kui ma ülikooli astusin. Mäletan, kuidas uue õppeaasta alguses tuvastasin peahoone koridorist stendile riputatud semiootika tunniplaani ja kirjutasin sealt maha mõned ained, mida plaanisin kuulata, sh ühe Juri Lotmani seminari (mis paraku peatselt tühistati) ja Igor Černovi sissejuhatuse kultuuriteooriasse. Mul on meeles, et otsisin ise osakonna vastse juhataja üles, et talle oma soovid

teatavaks teha; mälus on pilt, et kohtusime Černoviga ülikooli peahoones, ent võimalik, et see toimus siiski semiootika osakonna väikeses täissuistetatud toas, ülikooli kohviku kõrval keeltemajas. See pidi siis olema millalgi 1993. aasta septembri alguses. Mäletan Černovi (eesnime pidi ma vist teda kunagi kutsuma ei õppinudki) pigem ettevaatlikku, ent siiski üllatavalt toetavat hoiakut. Tal oli üsna vahetu suhtlemislaad, mõni ütleks ilmselt, et isegi järsk, ent mulle see sobis, saime kenasti jutule ja järgmised aastad püüdsin istuda igas ta loengus ning osaleda kõikidel semiootika osakonna üritustel.

Lektorina oli Černov haruldane talent. Ta valdas meisterlikult akadeemilist kõnekunsti, oskas tekitada kandvaid pause, visata õhku retoorilisi küsimusi, kaasata kuulajaid, tuua mängu õpetlikke näiteid ja erialaseid autoriteete, pöimida abstraktne jutt isiklike pajatustega jne. Kuigi hääli oli tal suisetamisest kähe, suutis ta seda moduleerida väga osavalt, kogu helistiku ulatuses. Loengu juurde käis alati suisetamispaus, mõnel puhul jäeti kuulatajatele selleks ajaks pureda mõni ülesanne (näiteks meenub, et kord hüüdis ta lahkumise pealt, et tagasi tulles ta ootab, et me seletaksime talle ära, mis on deontiline loogika). Loengute artistlikkust toetas läbimõeldud kostüümivalik, enamasti erksad toonid ja silmatorkavad mustrid. Mäletan, kuidas ühes loengus pöimis ta oma arutluskäiku punase lipsu, mille olevat väidetavalt just loengule mõeldes kaela sidunud.

Samas taipasin õige pea, et kogu selle efektse meisterlikkuse taga peitus mingi sügavam isiklik traagika, mille tähendust õppisin tundma pikkamisi, lähemalt alles aastaid pärast ülikooli lõpetamist. Selle üheks avaldamisvormiks oli see, et kõik Černovi kursused algasid küll aplombikalt, ent ma ei ole ilmselt ülekohtune, kui tõden, et ükski nendest kavatsetud kujul lõpule ei jõudnud, enamasti hääbusid need kusagil poole peal või teisel kolmandikul. Kõigepealt hakkasid mõned loengud ära jääma, siis ilmus auditooriumisse aeg-ajalt mõni asendaja, kuniks kursus lõpuks üldse ootamatult otsa sai. Tookord võisin ma olla mõnikord üsna rahulolematu, nüüd hindan seda enam neid loenguid, mis siiski toimusid.

Lõpetamatus ongi ilmselt Černovi isiksuse üks kõige olulisemaid tunnusjooni. Mäletan, kui laenutasin õpingute ajal raamatukogust tema 1976. aastal ilmunud raamatu vene barokk-kirjandusest, siis jäi silma kasutatud kirjanduse loetelus pikk nimekiri autori publikatsioonidest, mille kõigi taha oli kirjutatud “в печати” ehk ilmumas. Õige pea tuvastas, et ükski neist polnud ilmavalgust näinud. On ilmekas, et mõlemad Černovi trüki ilmunud raamatud on pealkirjas tituleeritud 1. köiteks; mõistagi järgmised köited kunagi lugejateni ei jõudnud (vt Černov 1976a, 1976b). Sama mustrit näeme ka artiklipublikatsioonides,

mis olid sageli esitatud sarja esimese osana (ent jäid reeglina viimaseks) või siis “esialgse teate” või “sissejuhatavate marginaalidena” (Černov 1965, 1967, 1996). Väga võimalik, et lõpetamatus ei olnud Černovile endale sugugi negatiivne kategooria, vaid pigem vastupidi. Oma ilmselt viimases trükkis ilmunud kirjatöös, ajalehes Kultuurileht 1996. aastal avaldatud lühiartiklis “Katastroofi semiootika” kirjutab ta: “Lõpetamatus on aga võrdväärne hinnang ja edukas struktuuriloov printsiip kunsti loomises, sest sellega on seotud algus ja elu, tulevikkusuunamine, kus lõpetatus on märk iseenda ammendumusest, millele järgnev samm oleks surm.” (Černov 2013[1996]: 200)

Ilmselt kõige vahetumad vestlused sain Černoviga maha pidada 1995. aasta Saarijärve semiootika suvekoolis, mis oli esimene ja mõneks ajaks viimane katse taaslustada legendaarsete Kääriku suvekoolide traditsiooni. Mäletan üht pikemat jalutuskäiku õhtul järve ääres, kus ta rääkis usalduslikult episoodi oma vahekorra Lotmaniga, sh oma legendaarsest 1963. aasta reisist Moskvasse, kui ta pidi otsima kontakte sealsete kolleegidega, et hakata koos Tartu semiootikat edendama. Tundus, et üks sõnum, mida ta soovis mulle edastada, oli see, et Lotmangi oli kõigest inimene, oma veidruse ja puudustega.

Tagasivaates seisneski Černovi üks suuremaid oskusi suhtuda üliõpilastesse, või vähemalt nendesse, kes pälvisid ta tähelepanu, enesestmõistetava kollegiaalsusega. Enda kogemusest mäletan, kui tõsiselt võis ta võtta neid uitmõtteid, mida talle toona välja pakkusin, teinekord neid halastamatult põhja lastes (kord heietasin mõtet uurida vanakreeka tragöödia ja ühiskonna suhteid, mille peale ta küsis – kas te vanakreeka keelt oskate? Ja kui pidin möönma, et mitte, siis soovitas ta leida uus jõukohane uurimisteema). Černovile oli iseloomulik jagada tudengitele lugemissoovitusi, seda nii loengutes kui loengujärgselt. Mäletan, et vähemalt ühe teose laenas ta mulle oma koduraamatukogust, arvates, et see võiks mulle olla kasulik, ja pean tunnistama, et see teos on endiselt tagastamata. Černovi raamatukogust räägiti sealjuures legende, tean, et mõnel kaastudengil õnnestus neid köidetega vooderdatud korteriseinu oma silmaga näha, mulle see võimalus paraku ei avanenud.

Černov oli kogu Tartu–Moskva koolkonnas ilmselt üks kõige enam ingliskeelsele teadusmaailmale orienteeritud õpetlane, ta valdas suurepäraselt inglise keelt, kasutas seda ilmse naudinguga, orienterus vabalt uuemas ingliskeelses erialakirjanduses ja hoidis enda käes suurt osa Tartu semiootikute rahvusvahelisest suhtlusest. 1990ndate Tartu Ülikoolis, vähemalt humanitaaria valdkonnas, ei olnud väliskülalised ja ingliskeelsed loengud sugugi enesestmõistetavad, Černov korraldas neid üsna regulaarselt ja see oli tudengitele kindlasti väga arendav. Noore inimese-

na oli kerge tekkima mulje, et Tartu semiootika ongi alati ingliskeelne ja Läänele orienteeritud olnud, tegelikult oli see hoopis Černovi üks suuremaid saavutusi – võidelda semiootikale välja omaette autonoomia, lahus vene kirjanduse ja kultuuri uurimisest, ja pöörata see näoga Lääne poole.

Černovi professorikarjäär jäi Tartu Ülikoolis paraku lühikeseks, ja ma mõistan hästi selle põhjuseid (mõnele osutasin eespool). Ühel hetkel oli ta Tartust läinud ja meie läbikäimine katkes. Viimati saime suhelda 2022. aasta veebruaris Tallinnas, kui peeti Lotmani 100. sünniaastapäevale pühendatud konverentsi. See oli mulle endale väga tähenduslik taaskohtumine, isegi kui piirdus vaid kümneminutilise neljasilmavestlusega. Ma loodan, et sain talle öelda selle tänu, mida ma varem polnud saanud väljendada. Lubasime edasi suhelda, ta jättis mulle oma nimekaardi ja palus kirjutada või helistada, ent muidugi lasin sellel võimalusel luhta minna. Nüüd juba kahjuks igaveseks.

Igor Apollonievitš Černov: Apolloni poeg, Tartu enigma

Jan Levštenko

Saateks

Aare Pilv

Igor Černov lahkus 21. märtsil, kolm päeva pärast oma 82. sünnipäeva Joensuu haiglas. Tema tuhk maetakse Ida-Soome järvisusse Heinävee maakonda Sompasaarele, kus ta oma viimased aastakümned elas. Hüvasti!

Olen kunagi tema 70. sünnipäeva aegu kirjutanud oma mälestusi temast, neid saab lugeda siit: <https://aaree.blogspot.com/2013/03/igor-černov.html>. See tekst on ilmunud ka *Acta Semiotica Estica* X numbris (2013), kus on ühtlasi ka Silvi Salupere juubelikirjutis koos Černovi bibliograafiaga ja üks Černovi enda artikkel katastroofi semiootikast.

Tõlkisin nüüd ühe mälestusteksti¹⁰, mis ilmus samuti Černovi 70. sünnipäeva paiku. Selle on kirjutanud Jan Levštenko, kes astus Tartu ülikooli 1991, kaitses seal semiootikaosakonnas magistri- ja doktorikraadi, on seejärel olnud professor Peterburi Euroopa Ülikoolis ja Moskva Kõrgemas Majanduskoolis, tegutsenud ka ajakirjanikuna nii Venemaal kui ka Eestis, viimati 2022–2024 venekeelses Postimehes, praegu on

¹⁰ Jan Levštenko (2013) mälestused Aare Pilve tõlkes ja lühikese eessõnaga ilmusid algselt Aare Pilve blogis <https://aaree.blogspot.com/2025/03/>; siin avaldatakse autori ja tõlkija nõusolekul.